

IETS OVER OUDE HOLLANDSCHE ALMANAKKEN,

DOOR

D. BIERENS DE HAAN.

1. Het schijnt wel, dat wij onze almanakken te danken hebben aan den schoenmaker DIRCK REMBRANTSZ. VAN NIEROP: althans van dezen in zijnen tijd beroemden sterre- en zeevaartkundige bezitten wij almanakken van het jaar 1655 af.

Deze DIRCK REMBRANTSZ. VAN NIEROP was te Nieuwe Niedorp (in de wandeling ook wel Nierop genoemd) in 1610 geboren; hij stierf aldaar den 4^{den} November 1692. Wij weten van hem, dat hij doopsgezind was, met schoenmaken den kost verdiende, en met verschillende geleerden van zijn tijd in betrekking stond.

2. Zijne eerste almanakken ontmoette ik in het werkje: "Nier-per Graed-Boeck,.... door Dierck Rembrantsz. van Nirop, Lief-hebber der Matematische Konsten. 't Amsterdam, By Gerrit van Goedesberg, Boeck-verkooper op het Water, tegen over de Nieuwe-brugh, 1656", klein 8°.

Het boekje is niet gepagineerd. Op de twee laatste bladzijden van vel G vindt men den

"Almanach Nae den Nieuwen Stijl van Neghen achter-een-volghende Jaren, van het Jaer 1655 tot 1663. Gestelt op de Meridiaen deser Stadt Amstelredam."

Op de tegenzijde: "t Gebruyck deses Almanachs. De Astronomijns tellen van den een middagh tot den anderen 24 uren, en noemen dat een dagh." Daarop volgt een Exempel om de volle maan te vinden, en dan telkens op ééne bladzijde, den Almanach. Deze geeft in dagen, uren en minuten de vier quartieren van de Maen voor elke maand; daaronder 't Gulden getal, d'Epacta, Roomsche Indictie, Sondaghsletter, de kerkelijke feestdagen, en de Zon- en Maen-eclipsen.

Deze almanach is al zeer eenvoudig: men lette er echter op, dat

het vel G vóór den almanach nog bevat een "Tafel om Paeschen te vinden, nae den Ouden en Nieuwen-Stijl" (3 bladz.), en voorts "Volgen Tafelen, Om te vinden door 't gheheele jaer, de Zons-opganek" (9 bladz.).

3. Dat dit "graadboek" goeden opgang maakte, blijkt uit den titel van een volgend werkje, dat wij hier noodig hebben.

"Dubbelt Nier-per Graed-boeck,.... door Dirck Rembrantsz. van Nierop,... Ende nu met den vijfden druck overgezien... tot Amsterdam 1664, in 8°." De uitgever is dezelfde: eene vignette op den titel geeft in houtsnede een goed portret van den schrijver.

Ook hier komt aan het einde van vel G de "Almanach. . . van eenighe achter-een-volghende Jaeren, als van het Jaer 1664 tot 1676".

Hier is wel daarbij gevoegd een deel van hetgeen vroeger daarvoor stond; maar de inrichting zelve is even eenvoudig gebleven, als bij de vorige.

4. Een paar jaren later echter treffen wij onder bijna denzelfden titel een veel uitgebreider almanak aan. "Almanach Nae den Nieuwen Stijl, Van acht achter-een-volgende jaren. Gecalculeert op den Meridiaen der stadt Amsterdam. Hier voor is by-gevoeght een eeuwich-duyrende Almanach, om door 't tellen op de vingeren, de onbeweeghelijke Feestdagen te vinden. Van nieus Verbetert en Vermeerdert, en de Tafelen van de lengte der dagen en nachten ops7 verscheyden Aertkloots-breette gestelt: Door Dirck Rembrandtsz. van Nierop, (zijn naam rondom zijn portret in houtsnede), t' Amsterdam, By Gerrit van Goedesbergh, Boeckverkooper op het Water, bij de Nieuwe Brugh, in de Delfse Bybel", in 8°.

Aangezien hierin voorkomen de Almanach op 't Jaer nae de Geboorte Christi MDC,LXVI tot die voor MDC,LXXIII, is dit boekje zeker niet later dan 1666 in 't licht verschenen.

Ieder jaar beslaat hier de aanmerkelijke plaats van acht bladzijden. Op de eerste komt voor de verschillende "tellingen"; de "gemeene Aenwijzingen", als Sonne-Circkel, Sondaghs-Letter, Gulden-Getal, Epacta en de christelijke feesten, zoo na den Nieuwen als na d'Oude-stijl; Van het achterwaarts gaen der Planeten, en haer loop. De tweede bladzijde geeft: "Van de Eclipsen" en "De vier Getijden deses Jaers"; het eerste gedeelte is soms door fraaie plaatjes van verduisterde zon en maan opgeluisterd.

De zes volgende bladzijden zijn in twee kolommen verdeeld, zoodat elke maand eene kolom bevat. Hier komen, wat vroeger niet plaats had, ook de hollandsche namen "Lou-maent, Sprockel", enz. voor. Voor de beteekenis der opgaven wenden wij ons tot het voorwerk (16

bladz. groot): De "Verklaringhe van 't ghebruyck deses almanachs." "Boven voor elke maent staen vier Planeten, te weten Saturnus, Jupiter, Mars en Venus, met aenwijzingh in wat plaets des Zodiacus elck in 't begin der selve maent staet. Venus gaende voor de Son is Morgenster, ende na de Son gaende Avondster. Neffens sommige daghen staen gheteekent de conjunctien (dat is, verzamelingen der voorsz. Planeten mette Maen), desgelijcx de conjunctien, die zy met malkanderen doen, 't welck seer vermakelijk is om de Planeten in den hemel te vinden ende te beschouwen.... De laetste ghetallen ende teyckens neffens de dagen wijsen aen des Maens plaetse in den Zodiack."

De volgende bladzijde bevat: "De Aspecten der Planeten, met de teekenen voor Conjunctiën, Oppositiën, 6^e, 4^e en 3^e Aspect", enz.

Daarop volgt "Eeuwighe Almanach; om, door 't tellen op de vingeren, de onbeweeghelijcke Feest-daghen te vinden" (4 bladz.), waarvan het volgende tot staaltje mag dienen:

JANUARIUS.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Janus singht voor den Koningh klaer / dat nieuwe jaer / met Pons heel vrij,															
17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	
Teun singht de Bas / Nies spoelt een glas / Paulus schenckt den Romeny.															

FEBRUARIUS.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Als 't Licht Blaes uyt Aecht / gaat heen met Ploen om maegt / ziet naar Valent														
16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28		
Want hy nae zijn wijs / toont Piet en Thijs / des Winters endt.														

Natuurlijk staat hier "Licht" voor Lichtmis, "Blaes" voor Blasius, enz.

Dan "volghen Tafelen van de lengte der dagen ende nachten op verscheyde breeten des Aertrijcx" (8 bladz.), berekend voor elke tien dagen ongeveer.

5. Zulke eenvoudige almanakken, als in n°. 2 en 3 beschreven zijn, vindt men ook in het "Nieu Nier-per Graed-boeck... Door Dirck Rembrandtsz. van Nierop, Liefhebber der Mathematise Konsten... Den Aetheur kent geen voor de sijne als die met sijn eygen hant onderteekent zijn aldus [daarop volgt zijne handteekening]. 1681", in 8°. t' Amsterdam uitgekomen "By de Wed. Abel van der Stork", opvolgers van Gerrit van Goedesbergh.

Die almanakken loopen van 1696 tot 1700.

6. Bij dezelfde uitgevers werd ook een almanach in 8°. uitgegeven,

als in n°. 4 beschreven werd, voor de jaren 1681—1688; de inrichting is dezelfde gebleven, met dezelfde tafels, dezelfde verzen, enz. Waarschijnlijk ligt daartusschen nog wel een bundel, dienende voor het achttal jaren 1673—1680.

7. Niet geheel vreemd aan ons onderwerp zijn nog de “Generale beschryvingen der Son-Eclipsen, Bijeen gestelt door Dirk Rembrantsz. van Nierop”, in 8°. Ik bezit daarvan ééne van 1665, gevende de eclipsen van 1665 tot 1674, en ééne van 1673, behandelende de eclipsen van 1673 tot 1682.

In het eerste boekje beschrijft hij een zon-eclips van 28 Februari 1672, waarop hij dan laat volgen, “de Sonne over de noortzijde verduystert, *Straete la Maire*, de Son seer na verduystert, een uur voor haer middagh, *Tristan de Cumha*, de Son twee derde verduystert, drie uur na haer middagh, *C. de Bonesperance*, de Son twee derde verduystert 6 uur na haer middagh, enz.

Deze boekjes dienden dus waarschijnlijk voor het gebruik op zeereizen.

8. Dit vermoeden wordt bevestigd door een andere uitgave van denzelfden schrijver, nu in 4°, met denzelfden titel: “Almanach, Na den Nieuwen-stijl, Van Negen Achter-een-volgende Jaren: Dat is van het Jaar 1693 tot het Jaar 1702 Gestelt op den Meridiaen deser Landen, Waer in dat alle de Eclipsen van Son en Maan, zoo wel in 't particulier over dese Landen, als oock in 't generaal over den geheelen Aardkloot beschreven zijn; zijnde zeer nut en vermakelijk voor alle Schippers, Stuurlieden, en alle die dese Konst beminnen. Bijeengesteld door Dirck Rembrantsz. van Nierop, Liefhebber der Mathematise Konsten.” Dan een vignette, waarop een afgaande maan, een wassende maan, en in het midden een volle maan. De drukker is een ander dan vroeger.

“t' Amsterdam, Bij Hendrick Doneker, Boeckverkooper en Graed-boogmaker, in de Nieuwe-brugsteeg, in 't Stuurmans Gereetschap, 1693, Met Previlegie voor 15 Jaren.”

In verso van den titel vindt men een brief van den schrijver: “Aen de Achtbare, Wel-wijze en seer Discrete Heeren, mijn Heeren, De Bewinthebberen van de Oost-Indise Compagnie,” die aldus aanvangt, namelijk:

“Ik hebbe beneffens andere dingen, de Zee-vaert aangaende, ook aan U^E. Edele willen toe-eygenen desen 8 Jarigen Almanach, met de naukeurige uytgerekende Eclipsen, en dat om oorzaak, dat U^E. verregelegen Zeylagio by na tot over den gantschen Aerdkloot omloopt, en deze Son- en Maens-verduysteringen die in ons Nederland (of Duytsland) altijd niet en sullen gezien werden, maar ook in verre gelegen

Plaetsen. Zo is 't dat om ondervindingh hier van te bekomen, zo en kan hier geen beter gelegentheyd toe bedacht worden", want dan worden zij overal verspreid en kan haar juistheid worden nagegaan. "En dat voornamelijk op de Eclipsen in de Maen, dewijle tot nog toe dit het voornaemste middel is, om 't verschil der lengte in verre gelegen Plaetsen met d' onze te vinden, daar van in dit Besluyt breeder te zien is." — Hij meent "dat deze uyt-rekening (der Eclipsen) by geen andere Uytheemse Natie en konde uytgevonden werden, dan alleen by onze Europise Christenen.... Waer van dat nog onlangs getuygt werd in het Gezantschap aen den Tartarischen Cham, in het Jaer 1656. Datse aldaar vonden een stock-ouden Man, van de Jesuiten sociëteyt, genaamd Adam Schaliger van Ceulen, aen den Rijn geboren, zijnde aldaer om dese oorzake nog in grooter eeren bij den Keyser in het Hof tot Peking, en aldaer langen Jaren geweest hadde."

De bladzijden zijn in twee kolommen verdeeld, en daarvan beslaat ieder jaar er van drie tot zeven: de inrichting is hier dezelfde als in N°. 5 werd beschreven: maar, zooals men reeds boven zag, aan de beschrijving der eclipsen is veel zorg besteed (21 bladz.). Daarachter volgt de breedte en lengte van eenige bekende Plaetsen (7 bladz.).

9. Na den dood van Direk Rembrantsz. werd deze arbeid vervolgd door zijn neef Pieter; immers van zijne hand hebben wij het "Oprechte Nieuwe Nieroper Graed-boeck,"... Weder van nieuws overgezien en Verbetert Door Pieter Rembrantsz. van Nierop, Landt-Meester, bekleed de plaats van zijn Oom [en dan volgt het gewone portret van Direk Rembrantsz. van Nierop] t' Amsterdam, Gedrukt by Casparus Loots-Man, Boeckverkooper in de Loots-man Op 't Water, Anno 1703" in 8°.

Hierin komen de Almanakken voor 1702 tot en met 1711, evenals die in N°. 5, maar zonder eenigen afzonderlijken titel in het graed-boeck ingevoegd.

Of PIETER REMBRANTSZ. zelf, dan wel diens neef JAN ALBERTUS VAN DAM, met dien arbeid is voortgegaan, is mij niet bekend. Trouwens, het vorige is ook niets meer dan fragmentarisch. Er is waarschijnlijk nog zeer veel bij te voegen, ook in verband tot de uitgave der Enkhuizer Stichtsche Almanakken, die mede een hoofdrol hebben gespeeld in dit gedeelte der wiskundige literatuur. Misschien komt dit weinige onder de oogen van een lezer, die meer hieromtrent weet: ten eerste houde ik mij dan voor nadere inlichtingen omtrent deze zaak aanbevolen.